

UTJECAJ PRIMORDIJALNIH DRUŠTVENIH FORMI NA SUVREMENE INTERPRETACIJE DEMOKRACIJE NA ZAPADNOM BALKANU¹

Cirila Toplak
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede

SAŽETAK

Tekst preispituje potencijal primordijalnih društvenih formi – kao oblici otpora iz postkolonijalnih i subalternih studija – za razumijevanje suvremenog političkog života u post-jugoslovenskom regionu. Premisa istraživanja jest da je predstavnički demokratski sustav nije univerzalno prihvatljiv model, te da je on jedan oblik zapadne (političke i epistemološke) dominacije centra nad periferijom. Na tom osnovu postavlja se pitanje koliko je standardni zapadni model predstavničke demokracije doista prenosiv u zapadno-balkanska društva sa specifičnim političkim tradicijama i, posledično, koliko i na kakav način te političke tradicije utječu na „uvezeni” zapadni demokratski model. A glavna je teza da povijesne forme društvenih praksi i odnosa, koje su autentične na tom prostoru, predstavljaju mogućnost reinterpretacije demokratskog sustavnog modela, pa i epistemološku emancipaciju. U tu svrhu sažeto su analizirane (povijesna) župa, naravnoverska zajednica i crkva bosanska.

Ključne riječi: povijesna župa, slovenska zajednica staroveraca, zajednica prirodovjeraca, crkva bosanska, epistemološka emancipacija

Kontakt autora:

Cirila Toplak je profesorica politologije na Fakultetu za društvene nauke u Ljubljani i na Institutu Studiorum Humanitatis AMEU. Kontakt: Cirila Toplak, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana.

E-pošta: cirila.toplak@fdv.uni-lj.si.

¹ Rad je izložen na Godišnjoj konferenciji Udruženja za političke nauke Srbije (UPNS): „Konflikt. Stabilnost. Demokratija?” 28-29. septembra 2019. u Beogradu.

„UVEZENI” SUSTAV I PRIMORDIALNE FORME

Suvremene interpretacije i implementacije demokracije u zapadno-balkanskim zemljama moguće je konceptualizirati kao hibridne modele kod kojih se „idealni” demokratski legalni i institucionalni sustav, pa i sam demokratski duh ili ideja prilagođavaju političkoj kulturi tog prostora. Ta politička kultura u suštini je korporativna i neliberalna (Lukšić 2013), sa snažnim egalitarnim i autonomističkim tendencijama (Toplak 2010, 2019). Prvo nužno objašnjenje na tom mestu pretpostavlja da „ideal demokracije” treba u ovom kontekstu razumijeti kao nešto što je nama – periferiji Zapada – bilo predstavljeno, pa i usiljeno kao idealni model, a u suštini je to zapadni model predstavničke demokracije od čijeg prihvaćanja sigurno najviše koristi ima Zapad. Taj model nije nužno i doista najefikasniji za sva društva u kojima je prihvaćen. Pored očekivane, uzimajući u obzir moć političke kulture, sada i očite hibridizacije normativnog demokratskog modela, ima i drugih definicija koje dosta točno obuhvaćaju ovu specifičnu post-socijalističku Zapadnog Balkana, kao što je „dogovorna demokracija”, „domaćinska demokracija”, oligarhija, plutokracija, itd. Podunavac spominje i „ograničenu demokraciju”, „defektnu demokraciju”, „iliberálnu demokraciju”, „kompetitivni autoritarizam” i „autoritarni proceduralizam”. (Podunavac 2019) Potreba za detaljnijem opisivanju forme demokracije u regionu ukazuje na više percipiranih činjenica: ona se, dakle, značajno razlikuje od standardnog modela demokracije; potreban je još značajan napor da bi se razvila ona „prava” demokracija, a autori tih opisnih koncepata mora da imaju posve jasnu sliku i normativnog standarda i političke realnosti u suvremenim zapadno-balkanskim društvima da bi mogli adekvatno odrediti razliku između to dvoje. Ali centralno pitanje ovog teksta nisu optimalne definicije na osnovu pravilnih zapažanja i zaključaka, nego preispitivanje koliko je standardni zapadni model predstavničke demokracije doista prenosiv u zapadno-balkanska društva sa specifičnim političkim tradicijama, a iz perspektive pitanja u kojoj mjeri i na kakav način te političke tradicije utječu na „uvezeni” zapadni demokratski model.

U vidu kondenzacije koncepta vremena u savremenom svijetu, spominjući specifičnost post-socijalističkog Zapadnog Balkana, mogli bismo zaključiti da je hibridizacija parlamentarnog demokratskog modela posljedica ili reakcija na nedavnu državnu/ideološku prošlost ovog prostora, što bi bilo suviše jednostavno. Socijalističko razdoblje u 20. stoljeću sigurno je utjecalo na političku kulturu na Zapadnom Balkanu, ali za sporu dinamiku razvoja političke kulture bilo je dosta kratko. Pogotovo su tadašnji vlastodršci bili socijalizirani i izgrađeni na premisama političkog života prije socijalizma. Uspjeh SFRJ se, po mom mišljenju, može pripisati tome što se je u procesima društvenim promjena vješto uvažavala prethodna politička kultura, kao što se dogodilo s prihvaćanjem samoupravljanja od

1950. i lokalnom samoupravom od 1955. godine nadalje. Samoupravljanje je, po mom sudu, odgovaralo tradicionalnom egalitarizmu, a samouprava tradicionalnom autonomizmu, ideologijama koje su ljudi na ovim prostorima, razvili u specifičnim povjesnim procesima, braudelijanski rečeno, *longue duree*.²

Teza je, dakle, da je za razumijevanje procesa prihvaćanja teorija i praksa zapadnog predstavničkog demokratskog modela na Zapadnom Balkanu u zadnjih 30 godina, korisno istražiti i udaljeniju prošlost. U tu je svrhu dobrodošla teorija primordijalnih društvenih formi, koju su razvili latinskoamerički teoretičari postkolonijalizma. Smatram da, po analogiji, kolonijalna prošlost Zapadnog Balkana svakako dopušta primjenu tih koncepta iako oni dolaze s druge strane svijeta. Ne radi se o istom povijesnom razdoblju, ali razlika je više u tehnologiji kolonizacije nego u namjeri i posljedicama. Dapače, aktualne političke sustave i prakse na Zapadnom Balkanu mogli bismo nazvati i „postkolonijalna demokracija”, jer su veoma bjelodane sličnosti u funkcioniranju vlasti u zapadno-balkanskim društvima i u tipičnim postkolonijalnim, pa čak i afričkim društvima (Mbembe 2007). Mbembe je usporedio postkolonijalnu političku kulturu i obrasce ponašanja sa komunističkim režimima u Europi, ali se u tome ne mogu složiti s njim. Čini se da je dimenzija postkolonijalnosti izraženija kod aktualnih negoli kod nekadašnjih jugoslovenskih vlasti. SFRJ se, naime, uspješno odupirala vanjskim (neokolonizacijskim) pritiscima u razdoblju 1950–1980; izašla je kao pobjednica iz Drugog svjetskog rata; razvila je svoju verziju socijalizma posle Informbiroa i raskida sa Staljinom; imala je izvanredne ekonomske rezultate do naftnih kriza sredinom sedamdesetih godina; izvela je društveni eksperiment bez presedana u obliku samoupravljanja, bila je, kao osnivačica Pokreta nesvrstanih, jedan od ključnih aktera na međunarodnoj političkoj pozornici.

Za našu analizu pogotovo je relevantno samoupravljanje, pošto je njime državna vlast reaktualizirala neke od primordijalnih društvenih formi tog prostora. Krajnje je vrijeme da objasnim o čemu se uopće radi. Kod primordijalnih društvenih formi se u osnovi radi upravo o artikulaciji povijesnog odnosa između (nacionalne) države i društva. Taj je odnos opisao već Karl Marx, a Rene Zavaleta Mercado i Luis Tapia Mealla su ga stavili u okvir subalternih studija (Toplak 2019, 272). Andrej Kurnik (2019: 254) opisuje očuvanje ili oživljavanje primordijalnih društvenih formi kao „više-manje organski oblik vlasti gde postoji slaganje nedržavnih oblika političkog

2 Pragmatizam jugoslovenske socijalističke vlasti nije nikakva geografska ili kulturna posebnost (pomislimo samo na seljački lenjinizam ili ratni maoizam). Ideja novog svijeta i čovjeka jedno je, a drugo je realnost u kojoj nije moguće izmjeniti ljude od juče na danas – oni će zapravo uvijek tumačiti i sprovoditi novosti i promjene tako da će jih koliko moguće prilagoditi svojoj postojećoj svakodnevnoj realnosti.

života i države. Od tog slaganja ovisi sposobnost društva da se odupre vanjskim determinacijama, sposobnost, dakle, da se neki lokalitet misli iz sebe". Primordijalna forma je, dakle, oblik društvene organizacije ili društvena praksa koja stvara zajednicu otpornu na vanjske pritiske koji ugrožavaju kolektivni identitet i relativiziraju razloge za sam opstanak zajednice (u današnje vrijeme putem nametanja globalizacije, s jedne i individualizma s druge strane). Uz primordijalne forme zajednica se najlakše može oduprijeti svakoj kolonizaciji, političkoj, ekonomskoj, kulturnoj, epistemološkoj itd.³ Iz povijesne perspektive, otkrivanje i proučavanje primordijalnih formi, i pogotovo njihovih odraza u suvremenoj političkoj kulturi, moglo bi pomoći u razumijevanju načela i načina zajedničkog delovanja zapadno-balkanskih društava uz koja su ona preživjela kolonijalne procese u prošlosti, a i reagirale na „meku” neokolonizaciju putem evropeizacije. Ovdje se otvara i posve drugi pogled na „napredak” ili „zaostajanje” tih društava u smislu političkog razvoja u usporedbi sa društvima koja diktiraju definiciju napretka i zaostajanja. Mogla bi to biti i prilika za afirmaciju i neke druge, pozitivne „balkanskosti” u globalnoj političkoj teoriji, gdje Balkan i balkanizacija nastupaju kao organizirani sustav vrijednosti „s kojim 'progresivna' Europa projicira svoje strahove [] na druge” (Bjelić 2002, 3), dok Europa postaje onaj Drugi na kojeg Zapadni Balkan projicira svoj kolonijalni „kompleks malih država”. Mogla bi se tu naći i konkretna prilika za nadgradnju postojećeg modela državnih sustava koji će više odgovarati regionalnim specifičnostima, ako će, jednog dana, bitan cilj postati blagostanje vlastite političke zajednice a ne što efikasnije imitiranje dominantnih Drugih u ime parcijalnih interesa.

ŽUPE I ŽUPANI NA ZAPADNOM BALKANU

Svako bi zapadno-balkansko društvo trebalo imati svoje specifične primordijalne forme društvene organizacije, ali vjerojatno postoje i takve forme koje su tom prostoru i zajedničke. U kontekstu kolonijalne otuđene države i ograničene mobilnosti zbog agrarnog siromaštva, koncepcija političkog života do Prvog svjetskog rata kod većine stanovnika Zapadnog Balkana, Slavena ili ne, bila je dosta logično, prije svega, lokalna. Barem u Sloveniji, autonomizam i egalitarizam još uvijek imaju snažan utjecaj. Zato predlažem da istražimo bi li jedna od univerzalnih primordijalnih formi u tom političkom prostoru mogla biti povijesna župa.

3 Ovdje treba naglasiti da koncept primordijalne forme nema veze sa njemačkim romantičkim primordijalizmom – to bi bio ironičan poraz postkolonijalnih studija. Primordijalna forma nije definirana biologijom, teritorijem i identitetom, nego društvenim praksama i odnosima.

Iako se povijesna župa smatra ostatkom staroslavenske društvene organizacije, znali su je i Mađari i može se pretpostaviti da je ta teritorijalno-administrativna jedinica više bila rezultat potrebe sedentiranih poljoprivrednika u geografsko fragmentiranom i izoliranom prostoru nego neki baš slavenski etnokulturni unikum. Pleterski uspoređuje slavensku župu sa starogrčkim *polisom*, antičko-rimskim *civitasom* i keltskim *opidumom* (Pleterski 2013, 10). Radi se, dakle, o primarnom obliku društvene organizacije koju su (slavenski) doseljenici na Zapadni Balkan već bili razvili samostalno ili pod utjecajem zajednica s kojima su bili ili došli u kontakt u antičko vrijeme.

Župa je izvorno predstavljala upravljano i nadzirano područje šire porodice, klana, koje je moglo obuhvaćati jedno ili više sela. Od rođačke kohezije postupno je prešla na teritorijalno definirani entitet. Vođe povijesnih župa, župani, spominju se u izvorima od godine 777. i dalje (Pleterski 2013). Kada je počela frankovska kolonizacija sjeverozapadnog Balkana u 9. stoljeću župani su vjerojatno imali više funkcija: vojničku, civilnu i obrednu.⁴ Bar je u Sloveniji, u procesu srednjovjekovnog zaposjedanja teritorija, frankovska je aristokracija sasvim pragmatično dozvolila župama da opstanu, a župani su, kao posrednici moći, olakšali feudalizaciju društvenih odnosa. Sličan proces adaptacije zbio se i oko pet stoljeća kasnije u Bosni, kad su je podjarmili Turci, koji su, kroz sistem takozvanih mileta na osnovi konfesionalne pripadnosti, ostavili tamošnjim lokalnim zajednicama veliku autonomiju u smislu zakonodavstva, poreza i pravosuđa. (Jelavich, cit. u Mujkić 2019, 53)

U vezi samoorganizirane teritorijalne uprave Simon Rutar, jedan od prvih univerzitetski obrazovanih povjesničara i arheologa na slavenskim jezicima, navodi za sjeverozapadnu Sloveniju (barem do 1751. godine, kad je bio ukinut oglejski patrijarhat, a po ljudskoj predaji slični oblici organizacije postojali su sve do Drugog svetskog rata):

Sva je tolminska vlast bila podijeljena na općine i te opet na desetke ili dekane, tj. grupe od deset kuća. Prema staroslovenskom običaju, župan je vodio općinu. Taj je trebao patrijarhu ili provincijskom zamjeniku zakleti se na evanđelje da će savjesno vladati svojim podređenima, mirno i vjerno služiti patrijarhu, sva njegova prava i prihode energično braniti, a posebno 'pustoši' po svojoj moći zadržati patrijarhu i crkvi. Župan je predsjedao takozvani 'dvanajstiji', tj. savjetu općinskih starješina koji se sastojao od dvanaest muškaraca. Kao znak časti, imao je štap [] i držao je općinsku skelu i, ako ih ima, pisma. Dvanaestero se okupilo pod velikom lipom, a starješine su sjedile oko nje u kamenim stolicama. Savjetovali su se o

4 Na slovenskom jeziku postoji i etimološka veza između riječi župan i župnik, dakle, sekularne i verske lokalne vlasti, po kojoj bi mogli pretpostaviti da je u predkršćanskom društvu ta vlast doista bila istovjetna. Ta veza je potvrđena i u povijesnim izvorima po kojima župani jesu bili „i svetni vođe i župnici”. (Rutar 1882, 66)

zajedničkim stvarima, brinuli se za sigurnost domačinstva i polja, sudili po starim običajima male svađe između ljudi i izricali malu kaznu ili zatvarali u 'berlin' (seoski zatvor). (Rutar 1882, 66)

Povijesni izvori, dakle, i poslije frankovske kolonizacije pokazuju dosta veliku autonomiju župa i župana, „razumjevanje [kojih] je prvi uvjet za razumjevanje života Slavena”. (Pleterski 2016, 11) Generalno, autonomne povijesne župe na Zapadnom Balkanu imale su slične zakone, pravila, navike i obrede, ljudi u njima govorili su dosta sličan jezik, ali ipak su ostajale nepovezana cjelina samostalnih identičnih djelova. Zbog toga Pleterski naziva župsku organizaciju „fraktalno društvo” (Pleterski 2016, 10). Fraktalno društvo, prema Pleterskom, nije nužno trebalo i nije samorazumljivo vodilo u formiranje nadlokalnih političkih entiteta. Na slovenskim govornim područjima to se dogodilo tek sa srednjovjekovnom frankovskom kolonizacijom stranih vladara, a ideja slovenske etničke autonomije pojavila se tek oko tisuću godina kasnije. Povijest takvog društva je, dakle, bolje koncipirati kao zbroj partikularnih heterogenih lokalnih ili mikropovijesti, slično kako što je i njegova politička kultura zbroj političko-kulturnih partikularizama i lokalizama. A možda je upravo i to odgodilo nastanak kontinuiranih većih političkih entiteta ili države, barem u slovenskom primjeru. Bilo bi zanimljivo usporediti koliko se dugo u drugim srednjovjekovnim državama na Balkanu održala povijesna župa ili neka druga forma lokalne autonomije koja bi zadovoljavala potrebu ljudi za društvenom organizacijom.

HOSTE I DEHNARI NA ZAPADU SLOVENIJE

I razni oblici hereze utjecali su na ili pomogli u očuvanju neke primordijalne forme društvene organizacije. Takav je primjer zajednica prirodovjercaca⁵, otkrivena u zapadnoj Sloveniji u pedesetim godinama, a slovenska javnost je za nju tek nedavno saznala putem publikacija umjetnika i sakupljača kulturne baštine Pavla Medveščeka Klančara iz Solkana.

Kad je Medvešček pukim slučajem naišao na prirodovjerce, ostalo je samo nekoliko desetina starih muškaraca, takozvanih „ujaka”, a prema usmenoj predaji zajednica je obuhvaćala više tisuća ljudi prije Prvog svjetskog rata.⁶ Postojanje zajednice bilo je u znaku stalnog skrivanja, ali

5 Za termin „prirodovjerci” odlučila sam se jer su pojedinci iz zajednice tako sami sebe nazivali. Uglavnom, posebni ime za svoju zajednicu nisu ni imali, referirali su se na sebe kao „naše” ili „pripadnike naše vere”. Starovjerci su jih zvali kršćani iz okružujuće jih većinske zajednice. Nazivanje „starovjerci” se je dosta uobičajilo u Sloveniji od otkrića zajednice, ali problematično je zbog mješanja s izvornim starovjercima, ortodoksnom heretičkom sektom iz Rusije, koja je bila osnovana u 17. stoljeću.

6 Ta je procjena neizravno izvedena iz podataka o broju vođa prirodovjercaca, broju obitelji o kojima se vodio pojedinačni vođa i prosječnom broju članova obitelji po domačinstvu prije Prvog svjetskog rata u Sloveniji.

i progona i nasilja kršćanske većine nad paganskom manjinom. Izuzetna tajnost i zemljopisna izoliranost u teško dostupnim, uglavnom brdovitim područjima presudno su doprinijeli postojanju zajednice tijekom najmanje nekoliko stoljeća, iako je broj njezinih članova neprestano opadao. Prema tradiciji, članovi zajednice bili su suočeni s tri mogućnosti u vrijeme procesa kristijanizacije koji su pokrenuli Franci u 9. stoljeću, a akvilejski misionari nastavili barem do 14. stoljeća: odricati se „naše vjere” i prihvaćati kršćansku vjeru koju su odbacivali i iz etičkih razloga i zbog njene „stranosti”; bježati od misionarskog nasilja pod motoom „krst ili smrt” na nepoznata mjesta gdje će također izgubiti vjeru, pošto je ona bila izrazito prostorno definirana (vidi dolje) ili prikriti se, naizgled prihvaćajući kršćanstvo, ali potajno nastavljajući ustrajati u štovanju prirode. Posljednja opcija, za koju su se većinom odlučili, omogućila im je opstanak do Prvog svjetskog rata, od kojeg se zajednica više nije oporavila i potom je nestala za nekoliko desetljeća. Naime, Prvi svjetski rat zajednicu je gurnuo na front i u egzil, a artiljerijsko ratovanje uništilo im je sveta mjesta u prirodi. Na njih je već prije rata utjecala izgradnja željeznice i prometne infrastrukture, a nakon rata industrijalizacija je dodatno povećala štetu na okoliš i napokon povukla mlade u doline uništavajući tradicionalnu obitelj nužnu za prijenos baštine prirodovjerstva.

Prirodovjerska zajednica bila je patrijarhalna, ali istodobno feminilna kultura (Hofstede 2001, 297) u svom isticanom kolektivizmu i usredotočenosti na međusobne odnose i kvalitetu života. Osnovni elementi prirodovjerske ideologije i mitologije uključivali su štovanje henoteističnog boštva Nikrmane i/ili Velike majke, Mjeseca i Sunca, animizam, vjerovanje u zaštitnu snagu trojstva ili energetskih trokutnih polja – tročana, ritualno posvećeno zaštitno kamenje – zmijske glave, svete megalite – matjare, štovanje svetih korita rijeka, planinskih vrhova i podzemnih spilja i koncept prelaska duše nakon smrti tijela, kao i izraženi biocentrizam, lokalni patriotizam, reciprocitet, skromnost, toleranciju i solidarnost. S druge strane, odbacivali su karakteristične kršćanske religiozne elemente, poput prikazivanja Boga, grijeha, krivnje, pokore, molitve, idolopoklonstva, posredovanja svećenika između čovjeka i Boga i masovnih obreda. Zbog zemljopisne izoliranosti i samo usmene tradicije, u interpretacijama prirodovjerstva stvorile su se manje razlike od mjesta do mjesta, što nije rezultiralo interpretativnim sukobima, možda zato što su se vođe prirodovjera redovito susretali, a vjerojatno i usklađivali svoje stavove i politike. (Medvešček 2015)

Prirodovjerci, u ime svojih vrijednosti, nisu odbacivali tehnološki napredak, osim u mjeri u kojoj je ugrožavao prirodu i njihovu zajednicu. Prirodno-religijska zajednica bila je biokulturna, ali i kooptivna, posebno u slučaju djece s posebnim sposobnostima koja su, čak i iz kršćanskih

obitelji, odlazila prirodovjercima da bi putem dugogodišnjeg učenja postali vidoni, vidovnjaci i veduni, znanstvenici, oboje pomoćnici vođa prirodovjera. Zajednica je nadalje bila izrazito ruralna, ili prema riječima Medveščekovih sugovornika, „da biste shvatili i prije svega osjetili sve [o prirodovjerstvu], morate se roditi u toj zajednici i živjeti u njoj barem neko vrijeme. Pod 'živeti' mislim da iz ove kamene zemlje istisnete sve što vam treba za život, što vam daje samo opstanak” (Medvešček 2015, 69). Zajednica je do 20. stoljeća sačuvala uspomenu na svoje arhaične biopolitike. Imala je vlastiti nedogmatski i neinstitucionaliziran obrazovni sustav, u kojem su svi stariji ljudi učili mlade; poznavala je koordinaciju javnog zdravlja koju su pružali iscjelitelji koji su stalno putovali između domaćinstava.

Prirodovjerska zajednica imala je i tajnu teritorijalnu upravu paralelnu postojećim strukturama vlasti i njezinim vođama. Teritorijalne jedinice zvale su se hoste.

Koliko znam, hosta je bila neka vrsta općine ili područja. Nekad smo poznavali zapadnu hostu koja je išla od Vogrinke do rijeke Idrije, na sjeveru do Livškog ravana, a na jugu do farme u Rogu. Istočna hosta bila je odavde, pa sve do Soče, a ne znam njene granice. Razlika između općine i hoste bila je u tome što je hostom upravljao dehnar. Međutim, budući da je bio poljoprivrednik kao i svi drugi, hoste su bile mnogo manje od općina. [] Granice su im se također prilagođavale i mijenjale, jer su formirane samo dogovorom. (Medvešček 2015, 136)

Prirodovjerski vođe, zvani dehnari, bili su izabrani na doživotni mandat od strane prethodnog dehnara po meritokratskom načelu. Izbor najboljeg dehnara, koji bi radio samo za interes zajednice, podupirao prirodnu vjeru i imao sve poželjne osobine vođe, stvarao se duge godine učenja i selekcije najpametnijih i najodanijih dječaka u zajednici po izboru dehnara, kojem je osiguranje nasljednika bilo i prvi zadatak nakon stupanja na mandat. Svaka hosta bila je vođena autonomno uz pomoć još tri dehnarova skrbnika i savjetnika – „zakunjenih”. Dehnari su vodili ekonomske politike (robna razmjena, sjemenske banke, uzajamni zajmovi) i razvijali strategije preživljavanja u zajedničkom interesu. Dehnari su prosuđivali prema principima reciprociteta i lotokracije i pribjegavali represivnom aparatu iz sigurnosnih potreba, koji se zvao Crna vahta. Tabuizirana Crna vahta, koja se sastojala od trojice muškaraca, kombinirala je zadatke istražitelja, obavještajnih službenika, progonitelja i izvršitelja za one koji su prijetili ili ozljedili članove prirodovjerske zajednice (Medvešček 2015).

Evo primjera kako su dehnari pristupali sporovima u prirodovjerskoj zajednici:

Kad je bilo bilo kakvog spora, [dehnar] je ušao u to [osobno]. Svojim autoritetom pokušao je postići primirje i dogovor između strana. U slučaju da ovo nije pomoglo, on je po vlastitom nahođenju sazvao tri zakunjene osobe, objasnio im spor i naložio da se sve strane u konfliktu temeljito ispi-

taju kako bi im razlog spora bio potpuno jasan. ... Nakon što je sve zajedno ispitaio, pozvao je sudionike u sporu koji im je uslijedio kod njih i rekao im svoje viđenje njihovog spora. Također je pokušao objasniti zašto misli da se to dogodilo i što je potrebno učiniti objema stranama da se to riješi. Međutim, nije ih puštao iz kuće dok nije postigao nagodbu. Pritom, nikada nije koristio riječi poput: kriv si, kriv ili kazna će biti potrebna. (Medveščak 2015, 82)

Vidoni i veduni također su bili aktivni u zajednici, fokusirajući se na produkciju znanja na osnovu predaje i zapažanja, dok su dehnari obavljali vođenje i obredne funkcije. Osim zakunjenih i vidona i veduna, dehnaru su pomagali i „bratisti”, s kojima se povremeno savjetovao, te tri „zletača” koji su bili zaduženi za komuniciranje unutar zajednice slijedeći upute dehnara (Medvešček 2019).

Iz ovog veoma sažetog opisa sledi da je prirodovjerska zajednica u zapadnoj Sloveniji razvila uspješan i integralan sustav s kojim je mogla preživjeti stoljećima u veoma teškim okolnostima. Taj sustav bio je zasnovan na autonomizmu i egalitarizmu, ali teško bi ga nazvali demokratskim, jer u njemu je vrijedilo pravilo: „većina neka kaže svoj stav, ali kvalificirana manjina će na kraju odlučiti”. Ipak je očito da se je dehnar, uprkos svom velikom autoritetu, redovito oslanjao na druge članove zajednice u procesima odlučivanja i doslovno je bio samo „prvi među jednakima” koji je služio zajednici a ne parcijalnim interesima. Iz predaje nije znan nijedan primjer da bi ijedan dehnar iznevjerio svojoj dužnosti. Ljudi su ga poštovali, jer je doista bio najsposobniji za vođenje među njima.

Nažalost, ne znamo mnogo kakvu su ulogu u zajednici imale žene, jer je Pavel Medvešček razgovarao većinom s muškarcima, a muški – javni – i ženski – privatni – svijet bili su odvojeni. Čini se da su i žene imale svoje obrede i elemente vlastite organizacije. Pošto Medveščekov arhiv nije još u potpunosti objavljen i budući da je moguće da se pronađu i neki zapisi pripadnika zajednice, u budućnosti ćemo možda imati potpuniju sliku ove primordijalne forme društvene organizacije u ruralnoj Sloveniji. Ali već iz zabilježnog je jasno da su naš aktualni državni sustav i ideologija veoma udaljeni od te tradicije.

HIŽE I DJEDOVI U BOSNI

Primjer primordijalne forme društvenih praksi i odnosa mogla bi biti i crkva bosanska, jedina „heretička” crkva u jugoistočnoj Europi koja je uspjela postati državna crkva. Prvi izvori o crkvi bosanskoj datiraju iz 12. stoljeća, kada 'pokazuje' sve značajke starinom već posvećenog i dobro uredenog reda koji uživa dobar glas u narodu i povjerenje vladara i velikaša bosanskih. Jasno je da do toga nije došlo preko noći, te da je tomu prethodio duži period nastajanja, širenja i dokazivanja kroz „ilegalu”, odnosno u okviru

tajnih bratstava". (Historija 2019) Najmoćnije razdoblje ove vijerske organizacije vezano je za vrhunac srednjovjekovne bosanske države, koja je jačala u 14. i 15. vijeku i pomoću te crkve. Kad je nestala Bosna s turskom kolonizacijom nestala je i crkva bosanska. Prije toga Bosna je u vjerskom smislu predstavljala uspješnu „treću paradigmu” između katoličke i pravoslavne Europe s naglaskom na toleranciju i ekumenizam. Iako je crkva bosanska po osnovnim idejama bila kršćanska, ona je uključivala i elemente staroslavenske religije, bogumilske i katarske hereze, a njena institucionalna organizacija bila je osobito zanimljiva. Za relevantnost crkve bosanske kao primordijalne društvene forme bitno je da „sačuvani škrti izvori vlastite provenijence upućuju na to da se ona od velikih crkava odvojila drukčijim shvaćanjem Crkve, tj. drukčijom ekleziologijom, a ne drugačijom kristologijom, odnosno drukčijim shvaćanjem Krista i Trojstva”. (Džaja 2006, 254) Bosanski kršćani nisu gradili crkve nego su ritualizirali svoje vlastite domove, tzv. hiže. Crkva je imala svojstvenu hijerarhiju, sastavljenu od vrhovnog djeda, strojnika – gosta i staraca, te pravih „krstjana” –redovnika i mirskih ljudi – običnih vjernika. (Crkva bosanska 2019) Sudjelovala je s sekularnom vlašćom ne na način dodatnog gospodara nad podložnima, kao katolički kler, nego sa besprekornim moralnim autoritetom. Do kraja vladavine kralja Tvrtka „krstjani su primjerom svog života uživali neprikosnoven autoritet među narodom. Narod prihvaća i uvažava njihove moralne stavove”. Još više, „kroz čitavo to vrijeme 'Crkva bosanska' sudjeluje u vodstvu države, radu sabora, posreduje u pregovorima sa susjedima i izmiruje unutrašnje razmirice. Vremenom, na svakom plemićkom posjedu služili su krstjani kao diplomati i savjetnici, a velikim dijelom su i potjecali iz plemićkih porodica”. (Ibidem) Konkurencije između sekularne i crkvene vlasti tu nije moglo biti jer je „bosanska crkva bila fokusirana na pojedinačevu potpunost i odbacivala je materijalno vlasništvo (za razliku od katoličke crkve)”. (Mujkić 2019, 52) Utjecaj Djeda bosanskog bio je velik i izvan granica Bosne. (Historija, 2019)

Uspjeh i ugled crkve bosanske pripisuje se činjenici da se služila domaćim jezicima i vlastitim pismom – bosančice, a da je i očuvala neke elemente sličnosti sa starom slavenskom vjerom i zbog čega je bila prihvatljivija za stanovništvo nego katolicizam ili pravoslavlje (Ibidem), na sjecištu kojih se i geografski pozicionirala.

ZAKLJUČAK

U ovom tekstu razmotrila sam nekoliko primjera primordijalnih društvenih formi, koje nisu nastale putem kolonizacijskih pritisaka nego su rezultat vlastitih društvenih odnosa, upornosti i adaptivnog stvaralaštva. Ove forme – nekadašnja župa, prirodovjerska zajednica i crkva bosanska – različite su, ali zajedničko im je to da su bile prihvaćene kao ljudske zajednice koje su

zadovoljavale potrebe za efikasnom društvenom organizacijom. Zajedničko im je također i to što se radi o originalnim tradicijama od kojih je današnji politički sustav na prostoru nekadašnje Jugoslavije veoma udaljen. Lokalna autonomija i jednakost (na patrijahalni način), koju simboliziraju župa i hosta, danas su gotovo nevidljive u agoniji sistema lokalne samouprave po zapadnom modelu. Taj „zapadni” model, unatoč razlikama između organizacije i nadležnosti lokalnih samouprava u onome što podrazumijevamo pod predstavničku demokraciju, uzurpiraju elite i uvijek je suprotstavljen izravnoj demokraciji „masa”. Nijedan oblik moderne lokalne samouprave nema rješenja za ovu vrst problema. Zato je izravna demokracija, dozvoljena i predviđena ustavima i zakonodavstvom, u praksi teško ostvariva i postaje laki predmet zloupotrebe, što pokazuje referendumska praksa postjugoslovenskih država. Nihovi gradovi i općine gotovo da nemaju financijske autonomije od centralne države i zbog toga funkcioniraju kao njena produžena ruka, pružajući ljudima iluziju njene bliskosti. Bez istinske moći, lokalna samouprava stvara moćnike na lokalnoj razini čiji uspjeh počiva na banalnom populizmu, korupciji i oportunističkom udvaranju vlastima na državnoj razini.

Crkvene institucije igraju ulogu političkog aktera koji slijedi svoje parcijalne interese povećanja vlastitog utjecaja i bogatstva. Bosanska srednjovjekovna tradicija moćne države danas je pervertirana u ne-državu, bespomoćni „međunarodni” protektorat. Ali neka druga tradicija preživjela je sve od vremena bosanske crkve. Mujkić je zove „disperzija”, fenomen u kojem „procesi društvenog i političkog sudjelovanja nikad nisu dovedeni do neke 'konačne sinteze', to jest do nekog oblika organskog jedinstva, ali se ovakva konstelacija nije nikad ni raspala, ni razdijelila u različite jedinice”. (Mujkić 2019, 52). Andrew Wachtel došao je, u studiji bosanskog identiteta u otomansko doba, do zaključka koji bi mogao biti relevantan i za druge zapadno-balkanske postkolonije, naime da je u Bosni „jedna civilizacija izgrađena izravno na drugoj; vanjski oblici mjenjaju se a unutrašnji odnosi ostaju nepromijenjeni” (Wachtel 1998, 163). Primordijalne su forme, dakle, žilave i mogu preživjeti i više kolonizacijskih procesa; a baš po svojoj definiciji one će i predstavljati otpor koloniziranog društva kolonizacijskim pritiscima do te mjere da će utjecati na prinudne institucionalne forme. U ovome je možda i bit hibridnih modela demokracije na Zapadnom Balkanu danas: one su takve kakve mogu biti kad se novi institucionalni sustavi stvaraju po stranim obrascima, a društveni odnosi ostaju jednaki kao i prije.

Primordijalne društvene forme ovog prostora više su se uvažavale u prethodnoj zajedničkoj državi. Samoupravna SFRJ smanjila je jaz između lokalnih i državnih oblika društvenog organiziranja svojom heterotopičnom socijalnom paradigmatičnom samouprave i vanjske nesvr-

stanosti. Epistemološkoj kolonizaciji odupirala se opsežnom i kvalitetnom teorijskom produkcijom o sebi. Stvarni egalitarizam, izražen socijalnom mobilnošću, između ostalog, bio je veći u jugoslavenskom društvu nego ikad prije, kao i autonomija zemlje u međunarodnoj politici, barem u razdoblju između Informbiroa i jugoslavenske dužničke krize.

Andrej Kurnik (2019, 252–253) i ja (Toplak 2019, 284), svaki sa svoje strane, došli smo do istog zaključka, da je za vreme samoupravljanja slovensko, pa i jugoslovensko društvo bilo najotpornije na sve oblike kolonizacije i nekritičnog slijeđenja tuđih uzoraka, dakle, mora da se je tada država približila primordijalnim društvenim formama tog političkog prostora u sustavnom i ideološkom smislu.

Putem (dis)harmonije između primordijalnih društvenih forma i državnog sustava mogli bismo objašnjavati jugonostalgiju, pa i teškoće i nelagodu u procesu prihvatanja zapadnog modela. Ovaj naš očiti regionalni politički *malaise* i sva psihopatologija političkog ponašanja, kojoj svjedočimo, možda imaju izvor i u činjenici da nemamo iskustva života u takvom sustavu i ne možemo ga nekritički primijeniti zbog njegovih očitih nedostataka, pa i zbog naše nekompatibilne političke kulture. Zapadni Balkan, naravno, nije tu nikakva iznimka, brojna druga društva pate od nametanja jednog modela, koji je idealan za razvoj zrelog kapitalizma ali ne i za sve političke zajednice *per se*. Proučavanje i usporedbe detektiranih primordijalnih formi moglo bi nam pomoći razumijeti ne samo što u političkom životu nije za nas dobro nego i što bi moglo biti dobro. Snažna lokalna autonomija ili snažan pluralni državni subjektivitet (Mujkić 2019), je ono bitno i nužno da možemo misliti i izumjevati iz samih sebe, a ne na osnovu vanjskih diktata umišljenog univerzalizma po mjeri Drugih.

LITERATURA I IZVORI

- Bjelić, Dušan. 2002. "Blowing Up the Bridge". In eds. D. I. Bjelić and O. Savić. *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Crkva bosanska. Krstjanska zajednica u BiH. Dostup: 3. 12. 2019; https://www.crkva-bosanska.org/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=39&Itemid=56
- Džaja, Srećko M. 2006. Srednjovjekovna Crkva bosanska u procijepu suprotstavljenih kontekstualizacija. *Status*, 10 (jesen): 250–255.
- Historija Bosne i Hercegovine. Dostup: 3. 12. 2019; http://www.camo.ch/korjeni_i_ucenje.htm
- Hofstede, Geert. 2001. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Ibrović, Rasim. 2011. Crkva bosanska. Srednjovjekovni period. https://www.crkva-bosanska.org/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=39&Itemid=56. Pristup 3. 12. 2019
- Kurnik, Andrej. 2019. Zastiranje lokalnih konceptov, kot je samoupravljanje, in potencial njihovega odstiranja. *Teorija in praksa*, 65(1): 250–268.
- Lukšič, Igor. 2013. *Politična kultura: političnost morale*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mbembe, Achille. 2007. „Provizorične opombe k postkoloniji: estetika vulgarnosti“. U ur. Nikolai Jeffs. Zbornik postkolonialnih študij. Ljubljana: Krtina.
- Medvešček Klančar, Pavel in Skrt, Darja. 2014. Staroverstvo in staroverci: Katalog etnološke zbirke Pavla Medveščka. Nova Gorica: Goriški muzej.
- Medvešček Klančar, Pavel in Skrt, Darja. 2016. Staroverstvo in staroverci 2: Katalog etnološke zbirke Pavla Medveščka. Nova Gorica: Goriški muzej.
- Medvešček, Pavel. 2015. Iz nevidne strani neba. Razkrite skrivnosti staroverstva. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Medvešček Klančar, Pavel. 2017. Motnik: Nekovsko posebno in obredno vino. Tolmin: Halauc.
- Medvešček Klančar, Pavel. 2019. Neobjavljen arhiv.
- Mujkić, Asim. 2019. Naj bo hiša naših dedov široko odprta. *Časopis za kritiko znanosti* 47/276: 47–59.
- Pleterski, Andrej. 2013. The Invisible Slavs: Župa Bled in the “Prehistoric” Middle Ages. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Podunavac, Milan. 2019. Politika straha i uzlet „novog despotizma“. *Političke perspektive*. 9 (3): dodati stranice Milanovog teksta
- Rutar, Simon. 1882. Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerčno ž njih prirodznanskim in statističnim opisom. Gorica: J. Devetak.
- Toplak, Cirila. 2010. Prispevek k interpretaciji zgodovine političnih idej slovenofonega prostora: avtonomizem in unitarizem. *Javnost–The Public* 17: 33–50.
- Toplak, Cirila. 2019. Avtonomizem in egalitarizem po slovensko: med (pred)moderno in (post)kolonialnostjo. *Teorija in praksa*, 65 (1): 269–287.
- Wachtel, Andrew B. 1998. *Making a Nation, Breaking a Nation*. Stanford: Stanford University Press.

SUMMARY

THE INFLUENCE OF PRIMORDIAL SOCIAL FORMS ON CONTEMPORARY
INTERPRETATIONS OF DEMOCRACY IN THE WESTERN BALKANS

The author examines the democratic potential of primordial social forms - as forms of resistance from postcolonial and subaltern studies - to understand contemporary political life in the post-Yugoslav region. The premise of the research is that the representative democratic system is not a universally acceptable model, and that it is a form of Western (political and epistemological) domination of the center over the periphery. Following this premise, the author asks whether, and to what extent is the standard Western model of representative democracy transferable to Western Balkan societies with their own specific political traditions and, consequently, to what extent these political traditions affect the „imported” Western democratic model. The main thesis of the article is that the historical forms of social practices and relationships that are authentic to this area represent the possibility of reinterpretation of the democratic model, including the opportunity of epistemological emancipation. For this purpose, the (historical) parish, the community of natural faith in Slovenia and the Bosnian church are analysed as primordial forms in the Western Balkans.

Keywords: historical parish, *Staroverci*, community of natural faith, Church of Bosnia, epistemological emancipation